

PRIKAZ KNJIGE

Jugoslavija, poslednji dani 1989 — 1992 (Knjiga prva: “Svi Srbi u jednoj državi”)

KOSTA NIKOLIĆ

Beograd: Javno preduzeće Službeni glasnik, 2018, 530 str.

Kosta Nikolić, znanstveni savjetnik u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu, prošle je godine objavio knjigu, prvi od planirana tri sveska, o raspadu Jugoslavije, odnosno o procesima koji su obilježili posljednje dane, tj. godine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Kako je teško odrediti kojim je tačno datumom Jugoslavija “prestala postojati”, ovdje je fokus na procesima, što je mnogo bolje kada se radi o objašnjavanju složenog raspada jedne višenacionalne državne zajednice. S obzirom na to da se radi tek o prvoj knjizi, teško je predvidjeti hoće li Nikolić doći do nekog zaključka o tome kada možemo sa sigurnošću reći da Jugoslavije više nema. No, možda je od toga važnije tumačenje raspada Jugoslavije – je li ona odumrla, jednostavno prestala postojati ili je nasilno razbijena – tri interpretacije koje autor navodi kao moguće na samom početku ove knjige, u predgovoru.

Već samim podnaslovom “Svi Srbi u jednoj državi” Nikolić sugerira koji proces, tj. koja ideologija primarno obilježava prvu fazu raspada Jugoslavije – onu fazu prije izbijanja ozbiljnih ratnih sukoba. Općenito, glavna teza koju autor na više mjesta obrazlaže može se svesti na to da je proces raspada Jugoslavije bio otpočet od strane Srbije i Slovenije – svake na svoj način – što je zemlju uvelo u koloplet zbivanja iz kojih više nije mogla (mirno) izaći. Tako se Nikolić primarno bavi političkom situacijom u Srbiji nastalom nakon dolaska Slobodana Miloševića na vlast (kao i uvjetima koji su “stvorili” Miloševića) a potom i političkom situacijom u Sloveniji koja je razvila čitavu alternativnu scenu po čemu je bila jedinstvena u odnosu na ostale jugoslavenske republike. Hrvatska je također predmet interesa u knjizi, ali problemski i obimno ipak manje nego Srbija i Slovenija, što jasno sugerira i Nikolićeve stavove o tome na kojim mjestima treba tražiti prvotni poticaj razbijanju jugoslavenske državne

zajednice. U tom smislu nije ipak do kraja jasno zašto se autor odlučio u naslovu za vremenski raspon od 1989. do 1992. godine kad se bavi i događajima prije 1989., a 1992. zapravo uopće i ne obrađuje u ovom prvom svesku. Štoviše, tek donekle obrađuje 1991. godinu.

Teorijska podloga na kojoj je Nikolić interpretirao događaje u posljednjim danima jugoslavenske države jest u svojoj većoj mjeri liberalna, bazirana na klasičnim teorijama elita. Tako tvrdi da je Jugoslavija bila, prije svega, ideološki projekt (ideokracija), a ne zajednica naroda, što je teza koju je još prije petnaestak godina razvio profesor Dejan Jović s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu u svojoj knjizi *Jugoslavija – država koja je odumrla*. To znači, između ostalog, da Jugoslavija kao država nije funkcionirala zbog zablude (marksističko-kardeljističke) o odumiranju države, tj. da se ona sama “dokinula” uslijed dominacije anti-državne ideologije. Drugo, tvrdi da je “jednakost u siromaštvu” (na tragu, primjerice, Županovljeve argumentacije o “egalitarnom sindromu”) bio put kojim se gradio državni socijalizam u Srbiji, koja nije obrazovala produktivnu društvenu i političku elitu zbog čega i danas trpi izvjesne posljedice. Ta su polazišta podosta nalik već poznatim razmatranjima Latinke Perović i Zorana Đinđića, a i dominantna su razmišljanja autora zbirke *Srpska strana rata* urednika Nebojše Popova. Neovisno o teorijskoj podlozi, narativni tok vrlo je dobro strukturiran te nas autor podsjeća na brojne događaje i datume koji su važna (često i zaboravljena) karika u procesu raspada Jugoslavije.

U uvodnom dijelu Kosta Nikolić čitateljstvu jasno daje do znanja koje su standardne pogreške prilikom interpretacija raspada Jugoslavije – jedna od njih je “naknadna pamet”, tj. prezentističko tumačenje koje ne polazi od tadašnjih percepcija i ponašanja ključnih aktera nego s pozicije znanja posljedica; druga je korištenje jednog faktora kao dominantnog u objašnjenju raspada, pri čemu se Nikolić ponajviše osvrće na primordijalističku tezu o “vjekovnoj mržnji”. Kako bi izbjegao beskorisni prezentizam, esencijalistički i ahistorijski primordijalizam te petrificirano shvaćanje identiteta, Nikolić se poslužio izvorima i literaturom koji daju duboki uvid u tadašnje percepcije nekih od ključnih aktera – Borisava Jovića, Veljka Kadijevića, Momira Bulatovića i Stjepana Mesića. Neovisno o njihovim političkim pozicijama, njihove je memoarske zapise Nikolić koristio u svrhu razumijevanja upravo trenutnih pozicija i percepcija (onda kada se određene posljedice, jednostavno, nisu mogle znati). Vrlo su važan izvor i dokumenti Tribunala u Haagu, što je generalno gledajući novina u našoj historiografiji. Osim toga, kao izvore koristio je i zapisnike sa

sjednica Predsjedništva SFRJ i relevantnu novinsku građu. Nije intervjuirao same aktere zbivanja, što je, s obzirom na intenciju knjige, nedostatak.

Vodeći se pretpostavkom o važnosti zbivanja u SR Srbiji, Nikolić u detalje razlaže pogubnost Miloševićeve antibirokratske revolucije koju tumači kao “povratak na staro”, na državni socijalizam, što je velika iznimka u odnosu na slične događaje u velikoj većini ostalih socijalističkih zemalja izvan Jugoslavije. Miloševićevu politiku Nikolić još, veoma zanimljivo, naziva “konzervativnom revolucijom”. Dok su za ostale socijalističke zemlje karakteristične bile tzv. “obojane revolucije”, u kojima su prevladavali načelni liberalni stavovi za osobne, političke i ekonomske slobode, u Srbiji (zapravo i u Jugoslaviji jer je antibirokratska revolucija imala tendenciju da se proširi na svaku jugoslavensku republiku) se tražilo “više države”, “čvrsta ruka”, paternalistički obrazac u politici i ograničavanje reformskih rješenja koja su dolazila, primjerice, iz Slovenije. Dijelom je to tako bilo moguće, a i doživljavano upravo u reformskom duhu, jer je od Ustava iz 1974. godine dominantna ideologija u Jugoslaviji bila “anti-državna”, pa je zahtjev za “više države” doživljen subverzivno. U oba se smisla jugoslavenski slučaj razlikuje od ostalih socijalističkih zemalja te ga u tom svjetlu treba promatrati, kao svojevrsni jugoslavenski Sonderweg.

Slovenski je slučaj u tolikoj mjeri bio “reformski” da je prvi otišao u smjeru napuštanja jugoslavenske (slabe) federacije te pridruživanja europskim i svjetskim integracijskim tokovima. Hrvatski je slučaj do izvjesnoga vremena najviše obilježen “srednjom strujom”, koja se u vrijeme suprotstavljenih talasanja u Sloveniji i Srbiji, manifestirala kao “hrvatska šutnja”. Upravo je ta “hrvatska šutnja” i najveća pravovjernost hrvatskih komunista na neki način i omogućila formiranje nacionalističkog opozicijskog pokreta (prvenstveno HDZ-a) izvan okrilja Saveza komunista, makar ne i potpuno neovisno. Suprotan je slučaj bio i u Sloveniji i u Srbiji – tamo su nacionalne partijske elite same zaplovile na valu probuđenog nacionalizma koji je predvođen od strane tamošnje “kritičke inteligencije”, kako ih taj val ne bi progutao. U Sloveniji se taj val manifestirao kao separatizam i euroatlantizam, u Srbiji kao unitarizam i nacional-boljševizam. I jedno i drugo može se nazvati nacionalizmom – imenom koje je bilo toliko godina u Jugoslaviji prezreno kao jedan od najvećih neprijatelja socijalizma. Može se čak reći, što Nikolić sugerira, da se Hrvatska našla između čekića i nakovnja, odnosno između dviju tako sličnih, a tako suprotstavljenih tendencija u Sloveniji i Srbiji. Događaji u BiH, koje Nikolić također sporadično obrađuje, uglavnom su slijedili tendencije koje su posto-

jale u Hrvatskoj ili Srbiji, gurajući zemlju u situaciju da nalikuje “Jugoslaviji u malom”, što dijelom i objašnjava rat najvećih razmjera upravo tamo.

Koncept prava naroda (nacija kao etničkih zajednica) na samoodređenje (do odcjepljenja) sljedeći je konstitutivan koncept za objašnjenje procesa raspada, kojemu je također dosta mjesta posvećeno u knjizi. Štoviše, Nikolić je u samom podnaslovu sugerirao da je taj koncept možda i najkonstitutivniji – “svi Srbi u jednoj državi”, jedna od ideologija jugoslavenskog raspada, polazi od jedne interpretacije ovog lenjinističko-staljinističkog koncepta – da to pravo na samoodređenje imaju (etnički) narodi. Suprotno od toga, hrvatski (ali i bosanski) koncept bio je da to pravo pripada republikama, pa se i sav ratni raspad ove višenacionalne (i prema tome, “nedovršene”) državne zajednice može tumačiti kao sukob dviju koncepcija prava na samoodređenje do odcjepljenja. Aktualizacija tog problema došla je u prvi plan nakon donošenja Ustava 1974. godine, što Nikolić običava na više mjesta spomenuti. U svojoj punini sukob tih koncepcija nije bio između Slovenije i Srbije koje su započele sukob između dviju vizija Jugoslavije, nego između Hrvatske i Srbije, što baca nešto drugačije svjetlo na objašnjenje raspada Jugoslavije, s obzirom na prethodnu predominaciju upravo slovensko-srpskog (hladnog) sukoba. To bi značilo da je ključno pitanje bilo “tko je narod” u danom načelu prava na samoodređenje, a tko “manjina”, tj. kome ne pripada to pravo. Čisto republički sukobi nisu u potpunosti reflektirali podijeljenost po tumačenju prava na samoodređenje.

Važna je, prema tome, također i uloga odnosa između većine i manjine, jer što je na jednom prostoru većina, na drugom može biti manjina, i obrnuto, a kako je Jugoslavija bila “nedovršena” i u smislu da nije obrazovala vlastitu naciju (jugoslavensku), već je polazila od danosti bratstva i jedinstva “dovršenih” jugoslavenskih naroda (i narodnosti), većinsko-manjinsko pitanje itekako je aktualno do mjere da je “strah od postajanja manjinom” postao jedan od dominantnih osjećaja (npr. Hrvata u Jugoslaviji i Srba u Hrvatskoj), što je indiciralo i potpuni fijasko još nekoć Titove rečenice da “socijalizam većinu i manjinu ne poznaje”. Dakle, Nikolić vrlo precizno skicira dvije razine “nedovršenosti” jugoslavenske državne zajednice – onu koja se odnosi na nepostojanje jugoslavenske nacije te onu koja znači slabost federalnih institucija (primjerice, savezne vlade, tj. Saveznog izvršnog vijeća, ali i JNA).

Konačno, u zaključnom dijelu Nikolić se vraća na polazišne teorijske pretpostavke – dok je u istočnoj Europi slom realsocijalizma narodima donio liberalizam i demokraciju, u Jugoslaviji je donio nacionalizam i mobilizaciju

za rat; pobijedila je ideja “zajednice” nad idejom “društva” te “nacije” nad “slobodnim pojedincem” (*Gemeinschaft* ispred *Gesellschaft*, kolektivno ispred individualnog); Miloševićevu politiku naziva “konzervativnom revolucijom” (u sasvim tehničkom značenju te sintagme), a glavni uzrok raspada vidi u neformiranju produktivne društveno-političke elite. Tim bi se zaključcima mogli dati mnogi prigovori, no ostaje činjenica da je knjiga *Jugoslavija, poslednji dani* vrhunsko historiografsko djelo koje obiluje kombinacijom činjenica i interpretacija te čijim se čitanjem stječe dojam da se svako malo hvataju, kao u nekoj pripovijesti s dobro razrađenom fabulom, uzrok i posljedica. Zato bi ovo Nikolićevo djelo (monografija, kako ju sâm naziva), zasad dostupno samo na ćirilici, trebalo uvrstiti u jedno od najboljih studija o raspadu Jugoslavije na (post)jugoslavenskom prostoru općenito. Historijska znanost s punim pravom može s nestrpljenjem čekati objavljivanje i druga dva najavljena toma.

Karlo Jurak